

Visuaalne dokument sõnas ja pildis

Imre Annus

Resümee

Tänapäeva etnograafil on põlvest põlve pärandatud oskuste jäädvustamiseks kõrgtehnoloogiline salvestustehnika. Oskusliku vormistuse korral võib visuaalne jäädvustus muutuda hindamatu väärtusega allikaks, millele saavad tugineda aastakümneid hiljem tehtavad teadusuuringud. Teaduslikult väärtusliku tulemuse saavutamiseks on dokumentalistil vaja tunda nii salvestustehnikat kui käsitletavat teemat, olla korraga nii allikaga oskuslikult töötav ajakirjanik kui pädev etnograaf, kunstiliselt mõtlev operaator kui ka valgustaja.

Sellesse, kuidas alustada ja millistele probleemidele pärandtehnoloogiat salvestama asudes keskenduda, annab kogemuspõhise sissevaate paarkümmend aastat režissööri, operaatori ja toimetajana tegutsenud Imre Annus.

Võtmesõnad: visuaalne dokumenteerimine, käsitööoskuste dokumenteerimine, töö informandiga

Sissejuhatus

Käesoleva artikli eesmärk on tutvustada isiklike töökogemuste põhjal mitmesuguste tegevuste ja nähtuste visuaalse dokumenteerimise tehnilisi eeldusi ja töövõtteid. Et seonduv temaatiline ring liiga laiali ei valguks, keskendun käsitööoskuste jäädvustamisele. Kuna käsitöö puhul on oluline osa tehnilisel varustusel, tuleb dokumenteerijal salvestamise igas faasis arvestada inimliku ja audio-videotehnilise töö eripäraga, et tagada koostöö sujumine. Vaid haruharva on võimalik filmitavat paigutada keskkonda, mis on visuaalseks jäädvustamiseks ideaalne, ning seega tuleb dokumenteerijal lisaks tehnilisele leidlikkusele ilmutada ka head inimesetundmis- ja suhtlemisoskust.

Käsitöö jäädvustamise puhul tuleb arvestada, et tegevused, mida fotoaparaadi, mikrofoni ja videokaameraga salvestatakse, kuuluvad intervjueeritava igapäevaoskuste hulka. Nende tegevustega – olgu selleks siis sukakudumine, õlletegu, kalasuitsutamine, puutöö vm – võib informant olla kokku puutunud juba aastakümneid. Seetõttu on filmitaval välja kujunenud emotsionaalsed, ergonoomilised ja keskkonnaga seonduvad harjumused, mille muutmise võib inimese segadusse ajada või halvemal juhul eduka dokumenteerimise nurjata. Seega on visuaalse dokumenteerimise puhul kõige olulisem töö filmitavaga.

Esmane töö informandiga

Kui audiovisuaalne dokumenteerimine kujutab endast kogu protsessi jooksul tööd nii tehnika kui informandiga, peab eeltöö käigus arvestama võimalike teguritega, mis ka koostöövalmis intervjuueeritavat võivad segama jääda.

Inimesed on sageli ehmunud, kui näevad ja kuulevad endast tehtud heli- ja videojälge, sest see erineb oma peegelpildi nägemisest ja häälekaja kuulmisest. Minu kogemuses on nii mõnigi põnev meister (teiste seas ka üle 80-aastane meesterahvas) keeldunud kaamera ees oma lugu rääkimast, pidades end selleks mitte küllalt ilusaks. Teise äärmusena kiputakse vahel oma töövõtteid tutvustades telestaaride maneere matkima. Tele- ja kinoekraanidelt omaksvõetud audiovisuaalsete stereotüüpide murdmine võib olla visuaalse dokumenteerija üks raskemaid proovikive. Selliste probleemide lahendamisel peab üles näitama diskreetsust ja leidlikkust, sest vastasel juhul võib intervjuueeritav koostööst keelduda.

Kui telereporterit tööd intervjuude läbiviimisel hõlbustab teda lähetanud telejaama tunnus ja maine, siis akadeemilistel eesmärkidel tegutseval intervjuueerijal niisugune eelis puudub. Seega tuleb kontakti luues informanti jälgida ning püüda tema maailma sulanduda. Oluline on oma taotlusi selgelt väljendada: filmitav peab aru saama filmitegija eesmärkidest, teose kontekstist ja žanrikuuluvusest ning – mis kõige tähtsam – mõistma enda rolli teose valmimisel. On keeruline anda universaalset retsepti, kuidas informandiga edukat kontakti luua, kuid jagan tähelepanekuid probleemidest, millega olen oma töös kokku puutunud, ning soovitusi nende vältimiseks.

Ole lugupidav.

Iga filmitav meister on isiksus ning filmitava liiga järsk suunamine võib koostöö nurjata. Mõnele inimesele võib olla häiriv juba see, et teda kõnetab keegi „filmitööstusest”. Peab meeles pidama, et vaid väga vähesed inimesed on valmis ja võimelised esimese kutse peale kaamera ja mikrofoni ees esinema. Esmakontakt toimub tavaliselt telefoni või e-kirja teel ning selle eesmärgiks peaks olema edasise asjaajamise kooskõlastamine. Esimese kontakti käigus ei peaks potentsiaalselt filmitavalt ootama lõplikku vastust osalemise kohta: enne filmimist tasub korraldada kokkusaamine (kas või märkmete tegemiseks) ka inimestega, kes telefonis oma osalemise kahtluse alla seavad.

Küsi nõu, planeeri koos ja kaasa informant oma ettevõtmisse.

Filmitaval tuleb aidata mõista, et tema panus valmivasse teosesse on oluline, võib-olla lausa asendamatu. Ühiselt tasub läbi mõelda tegevuse kõik etapid,

vajaminevad tööriistad, nende asukoht ja toimimise iseärasused. Näiteks leivaküpsetamist filmides tuleb arvestada lenduvast jahust tuleneva tuleohuga ja ohuga salvestustehnika tervisele. Võib juhtuda, et meister peab tegevuse mõnda etappi sedavõrd iseenesestmõistetavaks, et teeb selle varem ära (näiteks õllevalmistamise puhul lisab pärmi virdele). Dokumenteerija ülesanne on selliste pealtnäha tühiste detailide märkamine ning kompenseerimine, nii võib näiteks teose terviklikkuse huvides kaaluda järellavastuse võimalust.

Intervjuueerija kodutöö peab olema korralikult tehtud. Ebakindlus, mis teemakaugest usutlejast kiirgab, nakatab kiiresti ka intervjuueeritava. Seevastu suunavate ja täpsustavate küsimuste, viidatud vastuväidete ja võrdluste esitamine võivad meistrile mõjuda värskendavalt ja inspireerivalt. Siiski tasub meeles pidada, et nõuküsimine ei ole kaaslavastaja palkamine. Enda tegemata kodutööd ei tohi panna filmitava õlule.

Tutvusta töövahendeid ja -võimalusi.

Audiovisuaalseks dokumenteerimiseks vajalikud tehnilised vahendid võivad intervjuueeritavat ehmatada ja segadusse ajada. Seetõttu on oluline enne töö alustamist tutvustada filmitöö aabitsatõdesid – näiteks seda, millised on kaadri piirid ning mis jääb salvestiselt näha ja mis mitte. Mõnikord võib informandi vastuseis tuleneda vahetamata tapeedist või tegemata remondist. Filmitegijal tuleb tähelepanu pöörata sellele, kui palju on vaja lisavalgust, arvestades ühtlasi, et ere valgus muudab inimese harjumuspärast motoorikat ning võib rikkuda tegevuse loomulikkuse.

Mõelge ühiselt läbi filmitava rõivastus ja välimus.

Kantav riietus peaks olema kooskõlas planeeritava tegevuse iseloomu ja selle toimumise keskkonnast tulenevatele tingimustega. Salvestusel kantav rõivastus peaks olema ühtviisi nii mugav, puhas kui tagasihoidlik. Riietuse valikul tuleb arvestada selle võimalikku määrdumist, mis erinevalt tavaolukorrast võib salvestisel lähivaates räpakalt mõjuma jääda. Selle vältimiseks tasub salvestuse käigus hoida käepärast puhastusvahendid või isegi varuriided. Samuti tasub teada, et kitsa triibuga või lumivalge rõivas tekitab ka kvaliteetset salvestit kasutades ekraanil visuaalseid häireid.

Võtte ettevalmistamise käigus on asjakohane arutada läbi ka maniküüri ja jumestuse kasutamine. Tuleb arvestada, et lisavalgusest kahvatu nägu ja hoolitsemata küüned mõjuvad pildil võimsa aktsendina, mis hiljem kogu teosele tähendusliku pitseri jätavad.

Visuaalse dokumenteerija mitu ametit

Sageli tuleb dokumenteerijal täita üksinda kõiki ülesandeid, mida suuremates filmigruppides jagatakse mitmete spetsialistide vahel (video- ja helioperaator, stsenaarist, valgustaja, jumestaja, autojuht, fotograaf, transporditööline). Seega on ülesvõtmise ajal vastutus ja pinge suur. On väga tänuväärne, kui võttegruppi kuulub rohkem inimesi ning saab loota abiliste kasutamisele – ka filmitaval on keeruline keskenduda sisulisele dialoogile kaameramehega, kes jagab oma tähelepanu tehnika ja vestluse vahel.

Juba enne salvestuse algust tuleb läbi mõelda kasutatavate akude ja salvestusmeediumide mahud, katsetada võimalusi kvaliteetseima heli salvestamiseks, veenduda võttepaiga piisavas valgustatuses ning intervjueeritava ettevalmistuses. Võttepaigale ei tohi ilmuda viimasel minutil, sest pärast autosõitu on ka kogenud filmitegijal vaja aega taastumiseks ja kohanemiseks.

Visuaalne dokumenteerija kui ajakirjanik, režissöör ja kunstnik

Detailne stsenaarium, mis on mängufilmide ja suuremahuliste dokumentaal-filmide tootmisel üheks olulisemaks alusdokumendiks, võib audiovisuaalse dokumenteerimise juures üldisemaks jääda. Siiski ei maksaks (eriti algajal dokumentalistil) jääda lootma ka ainult „kõhutundele”. Kujutatavate tegevuste loetelu ja nende salvestamise järjekord tuleb kaardistada juba varem.

Erinevalt mängufilmist eeldab audiovisuaalne dokumenteerimine tegevuse võimalikult autentset salvestust. Ehkki võimaluse korral tuleb jäädvustada ja esitada tegevuse kõik etapid võimalikult realistlikult, võib dokumentalistikas vahel vajalik olla aja korrigeerimine. Vähemalt kahepäevase leivateo filmimisel võib ühe päeva töid näitlikustada: veerand tundi kestva leivajuuretise „äratamise” näitamiseks ei ole tarvis kahepäevast võtet planeerida. Aega on tarvis korrigeerida isegi mitme kaameraga salvestatud tegevuse dokumentaalfilmiks vormistamisel – näiteks terve suka kudumise asemel tuleb näitamiseks valida vaid kõige olulisemad tööetapid ja -võtted.

Teose sujuvaks esitamiseks vajab filmi režissöör katte- ja üleminekuplane. Seetõttu on vajalik tegevuse dokumenteerimise kõrval salvestada ka n-ö kunstilisi episoodide: aadress-, katte- ja iluplane ning helisünkroonivabu tegevusplane.

Tegevust ilmestavate katteplaanide salvestamisel ja hiljem montaažis kasutamisel tuleb lähtuda seal kujutatud objektide kontekstuaalsest funktsionaalsusest. Väga ahvatlev on näidata olleteo või sepatöö salvestamisel katteplaanidena vanu nõusid või tööriistu, kuid tuleb arvestada, et oma erakordsuse tõttu mõjuvad sellised visuaalid võimsate aktsentidena, mis võivad kujutatava tegevuse käigus kasutatud instrumente varjutama hakata. Kui olleteo käigus kasutatakse plastikust kopsikut või emailleeritud veepange, on nende asendamine etnograafiliste esemetega segadustekitav.

Intervjueeritavate usutlemine

Võib juhtuda, et dokumenteeritavat tegevust kaamera ees demonstree-riv inimene ei ole suuteline elukutselise telekoka stiilis ühtaegu töötama ja kõnelema. Sellise olukorra leevendamiseks olen kasutanud eel- või järelin-tervjuud. Rahulikult vesteldes saab informant paremini oma kujutatava töö etapid läbi mõelda ja täpsustavatele küsimustele vastata. Režiitehniliselt pakub sellise formaadi kasutamine ka võimalust filmi pildiliselt sujuvamaks liigendamiseks.

On loomulik ja ootuspärane, et filmitav asjatundja esinemise jooksul väsib. Selle tulemusena võib ta hakata teksti vahele jätma või liigselt täitesõnu kasutama. Intervjueerija peab suutma olukorda hinnata ja vajadusel võtte katkestama. Katkestus ei tohi segada filmitavat tegevust (nt leiba ei saa kõr-bema või hobust lõhkuma lasta). Pausi tegemine ei tohi intervjueeritavat hei-dutada ega sisendada talle tunnet, et võtte tuli peatada tema saamatuse tõttu. Sellise pausi tegemise ettekäändeks sobib tuua kas või tehniline probleem, nt vajadus akusid vahetada vmt.

Vajadusel võib tegevust õpetava informandi kõrval kasutada ka teisi asja-kohaseid kõneisikuid. Kindlasti lisab teemakäsitlusele ülevaatlikkust võima-like koolkondadevaheliste erinevuste ja vasturääkivustegi jäädvustamine.

Lood meie ümber

Põnevad inimesed ja nende lood ümbritsevad meid kõikjal. Selleks, et nende lood ja tegemised ka teistele näha-kuulda saaksid, vajab audiovisuaalne dokumenteerija eelkõige oskust kuulata, märgata ja seostada. Ka väikese tänapäevase käsikaameraga tehtud salvestis on oma kvaliteedilt üle omaaeg-sete VHS-kaamerate pakutust. Korrektn, arusaadav ja kujutatava tegevuse kordamist võimaldav audiovisuaalne salvestis võib saada teoseks teda salves-tanud filmihuvilise käes või väärtuslikuks (kui mitte hindamatuks) tsitaadiks mõnes tulevases dokumentaalfilmis. Seetõttu tasub meeles pidada, et filmi sisulist kvaliteeti ei taga kallis tehnika, vaid filmitegija tahe, huvi ja oskused.

Imre Annus. Juha Sven Korhoneni foto.

Imre Annus (sündinud 1971) on õppinud Tartu Ülikoolis ajakirjandust ja Tallinna Pedagoogilises Instituudis algõpetust. Aastatel 2005–2010 õpetas Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskoolis kommunikatsiooni ja maarahva arhitektuuri. 2009. aastast tegutseb filme ja telesaateid tootvas OÜs Lõunamedia.

Nüüdseks on Annuse portfoolios mitmeid telesarju ja -saateid, sadu maakondlikke kaastöid mitmetele uudistetoimetustele ning pärandoskusi ja -teadmisi käsitlevaid dokumentaalfilme. Tuntumad neist on „Koksvere leivategu”, „Hobusemehed”, „Võhma sajand” ja „Vikati elukaar”.

Imre Annuse dokumentaalfilmid on linastunud nii ERRi programmis kui Matsalu Loodusfilmide Festivalidel.

Visual Documentation in Words and Images

Abstract

Today's ethnographers have high-tech recording gear for documenting the skills passed from one generation to the next. With the help of skilful production, the visual recording can be an invaluable source for research conducted decades later. Documentalists seeking to achieve scientifically valuable results must master the recording technology as well as the topic being covered. They must be a journalist who can manage sources skilfully, a competent ethnographer, an artistically inclined cinematographer and a lighting specialist.

Imre Annus provides insight into how the documentation of native techniques should start and which problems should be focused on, based on several decades of his experience as a director, cinematographer and editor.

Keywords: visual documentation, documentation of crafts, work with Informants

Estonian National Television recording the Days of Noiseless Forestry. *Photo by Juha Sven Korhonen.*